

TÓTH FERENC

Egy hiányzó láncszem, avagy újabb adalékok

Mikes Kelemen *Törökországi leveleinek* kézirat történetéhez

Mikes Kelemen *Törökországi levelek* című klasszikus műve elsőként Kulcsár István szombathelyi tanár kiadásában jelent meg Szombathelyen 1794-ben. A kézirat rejtélyes úton került Magyarországra, s az ennek körülményeit magyarázó elméleteknek köszönhetően egy izgalmas irodalomtörténeti vita is kialakult a kézirat története körül. Amint erre már egy korábbi tanulmányomban is rámutattam,¹ két fő elmélet alakult ki ebben a kérdésben. Az egyiket Toldy Ferenc fogalmazta meg az 1861-ben megjelent Mikes-kiadásának előszavában. Kulcsár István a szombathelyi kiadás előszavában hivatkozott a 1733-ban az akkori Vas vármegyéhez tartozó Tarcsán² elhunyt magyar származású francia emigráns diplomata és katonatiszt, François de Tott báró (1733–1793)³ információira. Toldy számára logikusnak tűnt, hogy Tott báró közvetítésével magyarázza a kézirat Rodostóból Szombathelyre kerülését. A báró az egykori kuruc emigráns, Tóth András (1689–1757)⁴ fia volt, s valóban több alkalommal megfordult török

* A szerző az MTA BTK Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója.

1 Tóth Ferenc, *Adalékok Mikes Kelemen Törökországi levelek című művének kézirat történetéhez*, ItK, 108(2004), 559–567.

2 Más nevén Tarcsafürdő, ma Bad Tatzmannsdorf Burgenlandban.

3 François de Tott 1733. aug. 17-én született Franciaországban, a La Ferté sous Jouarre mellett található Chamigny községben. A csupán kilenc éves François 1742-ben lépett be kornétásként a francia Bercsényi-huszárezredbe. A fiatal huszártisztet a francia kormány hamarosan apjával együtt Konstantinápolyba küldte, hogy megtanulja a török nyelvet és megismerje az ország szokásait. Tanulóévei után 1763-ban visszatért Franciaországba, majd 1767-ben Krimbe küldték egy orosz–török konfliktus előkészítése céljából. Küldetését sikeresen végrehajtotta, és részt vett a tatár kán 1768–69-es hadjáratában. Ezt követően Konstantinápolyba ment, ahol kitüntette magát a védelem megszervezésében, majd az oszmán tüzérség modernizációjára kapott megbízást. Utolsó diplomáciai megbízására 1776–77-ben került sor, amikor kinevezték a földközi-tengeri francia kereskedelmi kirendeltségek ellenőrének, és ezzel egy időben fontos titkos küldetést is vállalt egy Egyiptom elfoglalását előkészítő haditerv elkészítése céljából. Élete végén főleg emlékiratain dolgozott, amelyek első kiadása 1784-ben látott napvilágot Amszterdamban. A mű nagy sikert aratott, több kiadást megért, és négy nyelvre lefordították. 1785-ben a északi Douai városka katonai kormányzójává nevezték ki. A forradalom idején egy lázadás vetett véget uralmának 1790-ben, s csak ezt követően vonult emigrációba a hajdani híres diplomata. Több országban is megfordult, míg újra el nem jutott ősei földjére, Magyarországra. Élete utolsó éveit így Tarcsán élhette, gróf Batthyány Tódor vendégeként. Életéhez lásd: PALÓCZY Edgár, *Báró Tóth Ferenc a Dardanellák megerősítője*, Bp., Vörös Félhold támogatására alakult Országos Bizottság, 1916; Tóth Ferenc, *Egy magyar származású francia diplomata életpályája: François de Tott báró (1733–1793)*, Bp., MTA BTK TTI, 2015.

4 Tóth András magyar nemesember 1698-ban született Nyitrán. Szülei Tóth András és Elisabeth Krükenskin voltak. Rákóczi hajdani szabadságharcosként a fejedelem így ír róla az emlékirataiban: „Szeben ostroma közben Forgách elküldte apródját, Tóth Andrást, jelenleg a francia hadsereg kapitányát,

földön, s majd élete alkonyán mint francia királypárti emigráns éppen 1792-ben került a vasi Tarcsára. Tott nagysikerű, több európai nyelvre is lefordított emlékirataiban⁵ is megemlékezik a rodostói magyar emigránsokról édesapja kapcsán, akit Rodostóban temettek el 1757-ben. A gyanús egybeesések alapján Toldy számára nem jelenthetett nehézséget összekötni a látszólag összetartozó szájakat. A Toldy Ferenc által megfogalmazott – bár semmilyen adattal nem bizonyított – elméletet a Rákóczi-kor merész képzeletű kutatója, Thaly Kálmán vonta először kétségbe. A Hadi és Más Nevezetes Történetek 1789-es évfolyamában bukkant rá egy érdekes hírre, amely Szelimnek, az állítólagos magyarbarát travniki pasának állított emléket. A fenti cikk alapján Thaly Kálmán folytatta kutatásait Rodostóban, s megállapította egyebek mellett egy matuzsálemi kort (120 évet!) megélt egyik utolsó magyar emigráns, Horváth István személyazonosságát is. Thaly szerint Horváth őrizhette a Mikes-kéziratokat, amelyek Mészáros és Kerekes Sámuel, valamint Görög Demeter bécsi szerkesztők révén juthattak Kulcsár Istvánhoz, majd egyenesen a szombathelyi szeminárium nyomdájába.⁶

A francia hadtörténeti levéltárban folytatott kutatásaim során találok egy Horváth István nevű, állítólag matuzsálemi kort megélt egykori rodostói magyar emigránssal, aki egyébként később francia szolgálatba lépett. A veterán kuruc hihetetlen élettörténetét röviden érdemes felidézünk. A források szerint Horváth 1663-ban született Győrben. 23 évig szolgált a császári hadaknál, majd három évig a száműzött Rákóczi fejedelem törökországi szolgálatában állt. 1720-ban csatlakozott Rodostóban az újonnan felállított Bercheny-ezredhez. 1732-ben őrmesterré nevezték ki, 1733-ban kornétás lett, majd 1734-ben hadnaggyá nevezték ki. 1735 márciusában sikeres akciót vezetett az ellenséges csapatok ellen Huningue-nél. 1742-ben kapitány lett egy újonnan felállított kompániában. 1742-ben Broglie marsallt kísérte Prágából Drezdába és fejsebet szerzett. 1743-ban a kompániájával együtt a Pollereczky-ezredbe távozott. 1744

hogy Rabutinnál és feleségénél tisztelegjen.” A szabadságharc bukása után jó néhány évet töltött török földön, mielőtt Franciaországba került volna, és így jól elsajátította a török nyelvet, és hasznos személyes kapcsolatokat épített ki a konstantinápolyi oszmán elit körében. 1720-ban másodhadnagy lett a Rodostóban alapított Bercheny-ezred parancsnoki kompániájában. 1729-ben kapitánnyá léptették elő. 1733 júliusában Bercsényi megbízásából Konstantinápolyba utazott, majd a francia nagykövet, Villeneuve márki felkérésére sikeres krími küldetést hajtott végre. 1733-ban kapitányként szolgált a Bercheny-ezredben. 1736-ban elnyerte a király honosító pátensét. 1736-ban ismét törökországi küldetést hajtott végre. 1737-ben kinevezték alezredessé, majd 1740-ben elnyerte a Szent Lajos-rend keresztjét. 1743-ban őrnaggyá nevezték ki, hogy megvigasztalják a Pollereczky-ezred alapítása miatt. 1746-ben részt vett raucoux-i csatában, 1747-ben hősie harccal Szász Móric marsall szeme láttára megfutamította a holland lovasságot. 1747-ben brigadéroszá nevezték. 1747-ben újabb törökországi útra indult. 1747 végén és 1748 elején Rodostóban Csáky Mihály gróffal tárgyalt. 1749-ben ismét a Bercheny-ezredben szolgált. 1755-ben ismét törökországi küldetést hajtott végre, amelynek során 1757 végén Rodostóban érte a halál. 1730. jan. 24-én vette feleségül Chamigny-ban (Seine et Marne) Marie-Erneste Pesselier-t, akitől két fia született: André (1731) és François (1733). Életéhez lásd: ZACHAR József, *Idegen hadakban*, Bp., Magvető, 1984, 221–229.

5 François BARON DE TOT, *Emlékiratai a törökökről és a tatárokról*, kiad. Tóth Ferenc, Szombathely, 2008 (a továbbiakban: TOT Emlékiratai).

6 Idézte HOPP Lajos, *A Törökországi levelek jegyzetei* = MIKES Kelemen, *Törökországi levelek és misszilis levelek*, kiad. HOPP Lajos, Bp., Akadémiai, 1966 (Mikes Kelemen Összes Művei, 1), 354–798, itt: 361.

júliusában a wissembourgi összecsapásban fogságba esett, majd kicserélték. 1745-ben elnyerte a Szent Lajos-rend keresztjét. 1757-ben Bercsényi gróf korára és iszákosságára való tekintettel nyugállományra javasolta. 1757-ben 800 livres kegydíjjal visszavonult Sarralbe-ba. Az 1774-es jelentés szerint ekkor 110 éves volt, teljesen ép testi és szellemi állapotban élt és állítólag még fel tudta idézni az 1683-as bécsi ostrom eseményeit is. Azt is írták róla, hogy rendszeresen vadászott és a Sarre folyóban fürdött. 1775-ben halt meg Sarralbe-ban.⁷ Azt nehéz megállapítani, hogy ugyanarról a személyről volt-e szó, de a feltűnő hasonlóságok miatt az sem elképzelhetetlen, hogy a korban ritka hosszú korral büszkélkedő – esetleg néha nagyot mondó – egykori rodostói emigráns francia huszártiszt története köszönt vissza a Hadi és Más Nevezetes Történetek 1789-es cikkében...

A Mikes Kelemen műveinek kritikai kiadását gondozó Hopp Lajos részletesen beszámolt a kézirat történetére vonatkozó elképzelésekről. A neves Mikes-kutató alapos és szerteágazó filológiai kutatásai sem oldották meg a homályos kérdéseket, így végül a két elképzelés közül Hopp Lajos a másodikat részesítette előnyben, s ez a változat gyökeresedett meg a szakmai köztudatban. Újabb kutatásaim – különösen Tott báró új tudományos igényű életrajzának elkészítése, valamint visszaemlékezéseinek francia és magyar nyelvű újabb kiadásának gondozása – során alkalmam volt több ízben is végiggondolni ezt a magyar irodalomtörténeti talányt. Ennek köszönhetően már korábban kifejtettem a kézirat történetének „hivatalos” változatával kapcsolatos fenntartásaimat. A közelmúltban a Nantes-i Diplomáciai Levéltári Központban (Centre des Archives Diplomatiques de Nantes) végzett kutatásaim során véletlenül bukkantam egy olyan fontos információra, amely döntően befolyásolhatja a Mikes-kéziratok Magyarországra kerülésével kapcsolatos eddig elméleteket.

Mielőtt rátérnék a forrás részletezésére, néhány szóban szeretném felhívni a figyelmet a nantes-i levéltári források jelentőségére. A 18. századi franciaországi és törökországi magyar emigrációk története iránt érdeklődők korábban elsősorban azokat a forrásokat használták, amelyek olyan nagy nemzeti archívumokban találhatóak, mint például az egykori párizsi Külügyminisztérium Levéltára – jelenlegi nevén Diplomáciai Levéltár (Archives Diplomatiques) La Courneuve-ben – vagy a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Ezek a kutatások elsőrendű forrásanyagra, nevezetesen a miniszteri levelezésekre támaszkodnak, s lehetővé teszik a kérdéskör magasabb szintű történeti-politikai értékelését. A téma szempontjából azonban igen jelentős fejlődést eredményezett a francia külképviseletek repatriált levéltárainak folyamatos feldolgozása. Ezek anyagait a közelmúltban a Nantes-i Diplomáciai Levéltári Központban helyezték el, és tették hozzáférhetővé a kutatók számára is. A rodostói emigráció és a vele kapcsolatban álló magyar ágensek kutatása szempontjából nem mellékes tény, hogy a konstantinápolyi francia követség miniszteri szintű levelezése mellett (*Correspondance politique*) megta-

7 Service Historique de la Défense (Vincennes), 3Yc 313, Yb 312, Yb 102 fol. 123 fol. 124, Yb 814 fol. 219, Yb 836 fol. 216, Yb 838 fol. 203, Xc 81, Yd 32, Yd 109, Yd 242, Yd 273, A1 2784 fol. 135, A1 3124 fol. 255, A3-43bis. Vö. Général Raymond Boissau, *Dictionnaire des officiers de hussards de l'ancien régime: Des origines à Valmy (1693–1792)*, Paris, Archives Et Culture, 2015, 121–122.

lálható itt a nagykövetek más diplomatákkal, követekkel, konzulokkal, rezidensekkel vagy ágensekkel folytatott igen terjedelmes levelezése is (*Correspondance secondaire*). A konstantinápolyi francia követség legkorábbi, főleg 18. századi iratait Saint-Priest gróf, konstantinápolyi francia követ gyűjtette össze, majd rendszerezte és jórészt bőrkötésű kéziratos kötetekbe kötötte. Az úgynevezett Saint-Priest-gyűjtemény⁸ a levéltár egyik legértékesebb, fokozottan védett anyagát képezi, nagy része csak mikrofilmen elérhető. Itteni kutatásaim során a Saint-Priest-gyűjtemény politikai levelezéseiben (CADN, *Constantinople série A Fonds Saint-Priest Correspondance politique*) már korábban is érdekes kiegészítő információkra bukkantam a Rákóczi emigráció és a vele kapcsolatban álló magyar ágensek tevékenységére vonatkozólag.⁹ A másodlagos levelezés alaposabb tanulmányozása (CADN, *Constantinople série A Fonds Saint-Priest Correspondance secondaire*) során sikerült azonosítani a legfontosabb magyar ágensek titkos küldetését, és számos új adat került napvilágra azokkal katonai reformokkal kapcsolatban, amelyeket François de Tott 1770–1774-ben Konstantinápolyban folytatott. Megtalálható itt például Tott báró krími küldetése során keletkezett levelezésének teljes másolata is (megegyezik az Archives Diplomatiques de La Courneuve és a Bibliothèque Municipale de Versailles gyűjteményekben található levelezésekkel). Ezt a levélgyűjteményt a közelmúltban volt alkalmam teljes terjedelmében publikálni. A konstantinápolyi követség másodlagos levelezésében számos, a rodostói magyar emigráció francia kapcsolataira és kései történetére vonatkozó iratot – köztük Mikes Kelemen hagyatékának sorsával kapcsolatos értékelhető adatokat – tártam fel.¹⁰

Ismeretes, hogy François de Tott apja, Tóth András több ízben is járt Rodostóban a magyar emigránsok között. Az általam kutatott francia diplomáciai levelezésekben igazoló adatokat találtam arra is, hogy ő maga is küldött Franciaországba a konstantinápolyi francia követség diplomáciai futárcomagjában fontos magyar vonatkozású iratokat, például Rákóczi fejedelem levelezéseit. Mikes francia diplomáciai kapcsolataira szintén találtam több utalást. Neve gyakran előfordul Vergennes gróf, a konstantinápolyi francia nagykövet ügynökökkel folytatott levelezésében. Megtudhatunk ezekből olyan mellékes információkat is, mint például, hogy a rodostói magyar emigrációt vezető Csáky Mihály gróf Mikest teljesen alkalmatlannak tartotta a politikai feladatok végrehajtására. Állítása szerint Mikes öregségére megsüketült.¹¹ Ugyanakkor nem

8 A gyűjtemény részletes leírását lásd: Marie-Thérèse DENIS-COMBET, *La collection Saint-Priest au Ministère des Affaires Étrangères*, Turcica: Revue d'études turques, 7(1975), 250–263.

9 TÓTH Ferenc, „...méltóztassék kinevezni különleges ügynököknek”: A francia diplomácia magyar ágensei a hosszú 18. században, *Történelmi Szemle*, 55(2013), 381–400.

10 TÓTH Ferenc, *Mikes Kelemen Törökországi levelek című művének kézirtörténetéhez = Francia emlékek*, szerk. KÖBÖLKUTI Katalin, NAGY Éva, Szombathely, Berzsenyi Dániel Könyvtár – Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2005, 141–153.

11 „[...] je ne peux avoir de confiance qu'en vous, le baron Zaï m'est suspect, Mikes est sourd et incapable, c'est pour cela que je vous charge d'une lettre pour Monsieur Rouillé, ministre des affaires étrangères afin qu'il ne doute point de tout et que vous lui diriez de ma part et de ce que nous ferons ensemble à l'avenir.” Centre des Archives Diplomatiques de Nantes, Ambassade de Constantinople série A, *Correspondance secondaire*, collection Saint-Priest 236 (*Correspondance entre le ministre des affaires étrangères et M. de Tott 1755–1756*).

kizárt, hogy Mikes érintkezésben lehetett a francia nagykövet perai rezindenciáján tartózkodó írókkal, dragománokkal (tolmács-fordítókkal) és művészekkel is – ha más-hogy nem, a kéziratos műveiken keresztül.¹²

Már korábban is alaptalannak tűnt számomra Hopp Lajos azon állítása, amely szerint Tott Rodostóba talán nem is látogatott el Mikes halála utáni időszakban. Egyrészt édesapja Rodostóban hunyt el 1757-ben. A temetés, illetve öröksége rendezése alkal-mával minden bizonnyal fia is megfordult Rodostóban. Egyébként az apa sírja állítólag még a 20. század első felében is látható volt a rodostói keresztény temetőben. Az 1763-ig Konstantinápolyban élő fiúról nehezen képzelhető el, hogy ne látogatott volna el a sír-hoz, illetve apja egykori bujdosótársaihoz, főleg annak ismeretében, hogy a visszaem-lékezéseiben elég pontos adatokat szolgáltat apja és Csáky Mihály gróf halálára vonat-kozálag.¹³ Később, 1770-ben, nem messze Rodostótól, a Dardanelláknál fontos katonai missziót is végrehajtott, amikor rábízták a tengerszoros védelmének megerősítését. Az oszmán főváros környékén általa építtetett erődítmények munkálatai és egyéb hadse-reg-korszerűsítési feladatai miatt sokat utazott ezen a vidéken, és nagy valószínűséggel gyakran megfordult Rodostóban is. Visszaemlékezései szerint a szultán még külön ha-jót is biztosított számára a munkái zökkenőmentes elvégzése érdekében.¹⁴

Hopp Lajos azt sem tartotta valószínűnek, hogy e kéziratokat Tott báró közvetítésé-vel Franciaországon keresztül juttatták volna el Magyarországra. Erre hadd legyen egy ellenérvünk: II. Rákóczi Ferenc iratai esetében is ezt az utat választották, ugyan miért ne jöhetett volna számításba ez a biztos csatorna a Mikes-kéziratok esetében? A vá-lasz erre a kérdésre abban rejlik, hogy a rodostói emigráció sokkal jobb kapcsolatban állt a franciaországi magyar emigrációval, mint a hazai ellenzékkel. A franciaországi huszárezredek magyar katonáinak jó része szintén a törökországi magyar emigráns kolóniából származott. A francia huszártisztek törökországi toborzójuk során rend-szeresen felkeresték a rodostói emigráns központot, ahol magyarországi terveikről is gyakran tárgyaltak a francia diplomácia tudtával és hozzájárulásával. A francia dip-lomácia egyébként igen fontos szerepet tulajdonított a rodostói magyar politikai emig-rációnak egészen 1756-ig, a francia–osztrák szövetség létrejöttéig. Gyakran küldtek

12 Mikes diplomáciai kapcsolataira vonatkozólag lásd Tóth Ferenc, *Mikes et la diplomatie française = Literaturtransfer und Interkulturalität im Exil: Das Werk von Kelemen Mikes im Kontext der europäischen Aufklärung* [...], Hrsg./ed./éd. Gábor Tüskés unter Mitarbeit von Bernard ADAMS, Thierry FOUILLEUL, Klaus HABERKAMM, Bern–Berlin–Bruxelles et al., Peter Lang, 2012, 47–60; magyarul Uő, *Mikes Kelemen és a francia diplomácia = Író a száműzetésben: Mikes Kelemen*, szerk. Tüskés Gábor, mts. Csörsz Rumen István, HEGEDÜS Béla, LENGYEL Réka, Bp., Universitas, 2012 (*Historia Litteraria*, 28), 17–26.

13 Tott báró így emlékezett vissza apja rodostói halálára: „Város a Propontis mentén (Rodostó T. F.), a Nagyúr által Ragotzi fejedelemnek s valamennyi magyarországi menekültnek rezidenciául lett kijelölve. Néhai atyám e méltóságot ide követte s onnan az 1717-es esztendőben távozott el, hogy Franciaország szolgálatába álljon. A különféle megbízatások, miket néki adtak, gyakorta visszavezették valaha volt bajtársai közelébe, s velük körülvéve hunyt el 1757-ben. Csáky gróf csupán nyolc nappal élte őt túl s midőn atyám halálhírért vette, nem beszélt többé.” TOTT Emlékiratai, 113.

14 „A Nagyúr megparancsolta a Bosztandzi-basinak, hogy a Szeráj hajóai álljanak a rendelkezésemre és őket a kincstár ezért külön megfizette. Ettől kezdve a hajóm mindig ott állt az Arzenálban a Nagyúr felukkája mellett.” Uo., 236.

közjük magyar származású ágenst, elsősorban Tóth Andrást diplomáciai hírszerzés céljából.¹⁵ A konstantinápolyi francia követség kancelláriája hivatalos minőségben is foglalkozott az elhunyt magyar nemesek hagyatékával és kézirataival. Már egy korábbi tanulmányomban is felhívtam a figyelmet arra az információra, amelyet egy Saint-Priest gróf konstantinápolyi francia nagykövet által írt levélből (1771. december 1.) nyertem.¹⁶ E misszilisben a nagykövet beszámolt arról, hogy egy láda Rákóczi-hagyatékban tartott nagyjából magyar nyelvű (!) iratot Marseille-en keresztül Franciaországba küldött további feldolgozás céljából.¹⁷ Sajnos az iratok tartalmát és további sorsát azóta sem sikerült megismernünk, de továbbra sem zárható ki, hogy a Mikes halála után gyakorlatilag felbomlott magyar emigráció iratairól lehet itt szó, bár egyes azóta talált források szerint a Mikes-hagyaték ekkor még Rodostóban lehetett.

Mindezeket figyelembe véve folytattam e rejtély megoldására vonatkozó kutatásaimat, amelyek nemrégiben egészen véletlenül új eredményt hoztak e kérdésben. A konstantinápolyi francia követség Mikes halálát követő időszakára vonatkozó összes iratcsomó áttekintése után a figyelmemet a korábbi időszak eddig nem kutatott részére irányítottam. A levéltárban található iratkötegek és levelezési naplókönyvek címébe az azok vezetését elindító titkárság gyakran beleírta az akkor hivatalban lévő nagykövet nevét. Ennek megfelelően a levéltári anyag feldolgozása során is így kerültek be a fondjegyzékbe, annak ellenére, hogy hosszú évtizedekre vonatkozó információkat tartalmaznak. Így kerülhetett a kezembe az a francia követség levéltárában található naplókönyv, amely a francia diplomáciai kérésre elrendelt portai utasítások tételes jegyzékét tartalmazza 1689-től kezdve. Mivel a naplókönyvet Castellane gróf,¹⁸ francia nagykövet hivatala (1740–1747) idején kezdték el írni 1745-ben, ezért az említett időszak anyagának tekintették. A napló viszont több évtized anyagát öleli fel és így bukkantam annak 116. lapján található 1895. számú bejegyzésre, amely tömören így foglalja össze egy 1772–1773 körül született portai parancs tartalmát: „Tott úr kérésére kiadott

15 Tóth, „...méltóztassék...”, i. m., 383–394.

16 Tóth, *Mikes Kelemen...*, i. m., 25.

17 Részlet a fenti levélből: „Il s'est trouvé dans chancellerie une caisse remplie de papiers provenants de la succession du feu Prince Ragotzki dont la plus part en langue hongroise. Comme on m'a assuré qu'il existait en France un fils du Prince de ce nom qui y est établi et que ces papiers peuvent l'intéresser j'ai cru devoir vous les envoyer en les adressant par Marseille à la bibliothèque du Roy afin que vous vous en fassiez rendre compte, n'ayant pas été possible icy d'en faire faire l'inventaire faute d'avoir auprès de moy quelqu'un qui entendit cette langue. S'il vous plaisoit M. le Duc d'en disposer autrement, et que ces papiers pussent servir à l'histoire du tems, vous seriez en mesure de donner vos ordres à Marseille au Sr. Raulin chancelier de cette ambassade qui s'y trouve en quarantaine et que je charge de ces papiers.” Centre des Archives Diplomatiques de Nantes, Ambassade de Constantinople série A, Correspondance politique, fonds Saint-Priest 238 Correspondance de Saint-Priest avec les ministres des affaires étrangères (duc de Choiseul-Praslin, le duc d'Aiguillon, 1768–1774).

18 Michel-Ange Castellane gróf (1703–1782), konstantinápolyi francia nagykövet 1740 és 1747 között. Nemcsak segítette a magyar emigrációt, hanem diplomáciai próbálkozásai során megpróbálta rábírní a török kormányzatot a magyarországi határvidéken való katonai fellépésre is. Castellane próbálkozásai nem jártak eredménnyel és ráadásul egy igen kellemetlen ügybe keveredett: a szultánt magyarországi hadjáratra biztató iratait ellopták és bécsi udvarhoz kerültek, ahol rögtön nyomtatásban kezdték terjeszteni őket. A diplomáciai incidenst követően Castellane-t 1747-ben visszahívták.

parancs, annak érdekében, hogy a kádi ne foglalhassa le a Rodostóban elhunyt magyar generális javait.” Ezek szerint Tott báró tudatosan avatkozott bele a rodostói helyi ügyekbe az utolsó magyar generális – vagyis Mikes Kelemen (1690–1761) – halála után a szétszóródott magyar közösség által nem kellőképpen gondozott hagyatéka megmentésének érdekében. A bejegyzés még érdekesebbé válik az azt követő hasonló rendelet kivonatának ismeretében, amely arról tudósít, hogy a Porta parancsára Szatmári (Szatmári) András újonnan kinevezett magyar generális az elődjének, vagyis Mikes Kelemennek az illetményével megegyező összeget kapjon. A feljegyzés szerint az akkori francia nagykövet, Saint-Priest gróf kérésére Szatmári András vállalta, hogy ebből az összegből biztosítja egy rodostói katolikus plébános ellátását is.¹⁹

Ez utóbbi információ a rodostói római katolikus plébánia keletkezésének történetéről is fontos információt nyújt. Ismert tény, hogy Rodostóban a magyarok megjelenésével nőtt meg jelentősen a római katolikus hívők lélekszáma, és a Rákóczi fejedelem által alapított kápolna lett a későbbi rodostói katolikus plébánia előzménye. A fejedelem igyekezett állandó papot tartani a környezetében, majd később a francia nagykövetség biztosított a rodostói magyar katolikusok lelki gondozása céljából lelkipásztort. A francia-oszmán „kapitulációk” alapján a francia király az Oszmán Birodalom területén élő katolikusok protektoraként a nagykövetén keresztül védelmet és segítséget nyújthatott az olyan kis keresztény közösségeknek, mint a rodostói magyar kolónia. A forrásunk szerint az újonnan kinevezett magyar generális (törökül *básbug*) Szatmári András – egyfajta egyházközi elöljáróként – a számára biztosított illetményből (törökül *tainból*) nyújthatott megélhetést a plébánián szolgáló pap számára. Egy másik francia forrás szerint a francia követség 1773-ban egy káplánt biztosított a rodostói magyarok számára.²⁰

Erre az 1773-ra kialakult érdekes rodostói egyházi-világi rendszerre vonatkozólag számos újabb információt kaphatunk egy nem kevésbé rejtélyes személy, a 19. század elején rodostói francia konzuli ágens szerepet betöltő, magyar származású Grégoire de Keösseck levelezéséből. A magát egyaránt a magyar kolónia vezetőjének és francia konzulnak valló Keösseck az 1810-es években többször is összeütközésbe került egy helyi szerzetessel, aki a Rákóczi fejedelem által alapított rodostói kápolnában végzett lelkipásztori tevékenységet. A személyi összetűzés diplomáciai, egyházi és birtokjogi szempontból is fogas kérdés volt. Egyrészt a kápolna a török firmánok szerint a magyar közösség tulajdonát képezte, másrészt pedig a francia uralkodó az Oszmán Birodalom területén élő katolikusok protektoraként az ilyen fajta viszályok legfőbb döntőbírája volt.²¹ Ezért nem meglepő, hogy a konzuli ágens diplomáciai levelezése

19 CADN, Ambassade de France à Constantinople, série A fonds Saint-Priest vol. 265, Index général ou table chronologique des commandements gardés dans les registres de l’ambassade depuis l’an de l’Hégire 1110 & de J. C. 1689 commencé l’an 1745 par ordre de son Excellence Monseigneur le comte de Castellane.

20 „Il y a a Rodosto quelques vieux hongrois et leurs enfants et on leur fournit de Constantinople un chapelain.” Archives Nationales (Paris), série Affaires Etrangères B III/30, Bureau des consulats et des correspondances de la marine en pays étrangers ; Mémoires et notes pour le roy et le ministre de la marine, année 1773, Etat de la Religion catholique et des Missions en Levant, fol. 56.

21 Kesceck [!] konzul 1812. júl. 1-jei levele a konstantinápolyi francia ügyvivőhöz, CADN, Ambassade de Constantinople, série D Correspondance avec les Echelles Rodosto 1.

számos fontos információval szolgál a rodostói magyar emigráció emlékéiről. Szintén érdekes hírt közöl Keösseck 1816. augusztus 26-án Énosz szigetéről írt levele, amelyben beszámolt arról, hogy egy Giovanni Sakmary nevű, szintén magyar eredetű rodostói személy állítólag Rákóczi fejedelem házát kívánta értékesíteni a rodostói magyar kolónia korábbi tagjaként... A magyar–magyar torzsalkodás megoldását a francia követől váró Grégoire de Keösseck megemlítette, hogy a magyarokhoz tartozó egyik területen építtetett egy tornyot, továbbá egy magyar tulajdonban álló kert, szántó és bolt hasznélvezeti jogát átengedte a rodostói római katolikus egyháznak.²² A következő híradása az 1816. december 4-én datált leveléből származik, amelyben szintén kitért a rodostói magyar kolónia ingatlanjainak kérdésére, amelynek igazolására egy szultáni leirat fordítását is mellékelte. Ez a dokumentum megerősíti a magyar kolónia birtokjogát a II. Rákóczi Ferenc halála után reászallott vitatott ingatlanokra. Az iszlám naptár szerinti 1189. év Muharram havának 8. napján (1775. március 11.) keltezett dokumentum érdekessége, hogy már a hivatalosan is magyar básbug (*chef de la colonie hongroise à Rodosto*), Androus Sacmari (Szatmári András) kérésére bocsátotta ki a Fényességes Porta, s tartalma megerősíti a már említett naplókönyv 1896. számú bejegyzését.²³

A levelezés folytatása alapján úgy tűnik, hogy a következő évek sem hoztak változást a vitatott rodostói konzuli címmel kapcsolatban. Don Giovanni Riguzzo apát és Grégoire de Keösseck viszonya olyannyira megromlott ebben az időszakban, hogy 1820-ban még egy gyilkossági kísérletről is beszámolt!²⁴ A nevét ekkor már magyarosabban aláíró Keösseck hihetetlen elszántsággal ragaszkodott a hajdani magyar bujdosó kolónia vezetője és a jórészt tiszteletbeli jellegű francia konzuli címhez. Gyakori leveleiben újra és újra kérte a konstantinápolyi francia követet, hogy helyezze vissza rodostói diplomáciai hivatalába.²⁵ Érvelésében központi szerepet játszik, hogy a magyar kolónia vezetőjeként a magyar birtokokkal egyedül kívánt rendelkezni, s igyekezett visszaszerezni Riguzzo apáttól a javak hasznélvezetét és a rodostói francia konzuli címet. A konstantinápolyi francia követség egyik alkalmazottja, Marullus vicomte közvetítésével 1821-ben sikerült egy kompromisszumos megoldást találni a két haragos között, ám a gyakorlati alkalmazás Riguzzo apát makacssága miatti sikertelensége csak újabb panaszleveleket eredményezett. Keösseck keserűen jegyezte meg ekkor, hogy amikor a hajdani Rákóczi-birtokokat a katolikusok rendelkezésére bocsátotta, szembekerült még a magyar kolónia kálvinista tagjaival is.²⁶ Az érdekes információ

22 Kesseck [?] 1816. aug. 26-ai levele a konstantinápolyi francia követhoz, CADN, Ambassade de Constantinople, série D Correspondance avec les Echelles Rodosto Andrinople, Brousse de 1815 à 1825 (Registre).

23 „Production d'un commandement adressé au naib ou cadis de Rodosto au sujet des biens fonds que la colonie hongroise jouit à Rodosto”. *Uo.*

24 Keosseck [?] konzul 1820. ápr. 23-ai levele Rivière márki konstantinápolyi francia követhoz. *Uo.*

25 „Rendez-moi enfin Monseigneur mon poste d'agent à Rodosto, et à la colonie hongroise ses prerogatifs, et les vœux que nous dressons au Ciel pour la considération des jours précieux de Votre Excellence, et de sa très respectable Famille, nous mériteront cette faveur.” Részlet Keösseck konzul Rivière márki konstantinápolyi francia követhoz intézett 1820. szept. 28-ai leveléből. *Uo.*

26 „Depuis près d'un siècle, et après la mort de feu François Raggozzi prince de la Hongrie et de la Transilvanie décédé en cette ville, la Sublime Porte Ottomane avoit fait part par un firman la cession de quelques biens fonds, en faveur de la ditte collonie hongroise et elle avoit toujours joui de la possetion

alapján el lehet képzelni, hogy az ekkor már csak néhány személyből álló, magyarul alig vagy egyáltalán nem beszélő kis közösséget polarizáló vallási nézeteltérések milyen szerepet játszhattak annak felmorzsolódásában.

A következő időszak alapvető problémája a konzuli címhez tartozó ellátmány kérelmezése volt; a nagycsaládos Keösseck ebben a kérdésben is igen kitartónak bizonyult. Teljesen meggyőződött igazáról, és kérését gyakran a híres bibliai idézettel zárja: Adja meg a császárnak, ami a császáré és Istennek, ami az Istené...²⁷ 1821 augusztusában ismét mellékelte a már említett szultáni firmán fordítását leveléhez, így próbálva bizonyítani, hogy a rodostói kápolna a magyar kolónia jogos tulajdonát alkotja.²⁸ Ez a dokumentum azért is érdekes, mivel azt bizonyítja, hogy a nagyon sokak által megszerzni kívánt rodostói Rákóczi-ingatlanok tulajdonjogát a Porta feltétel nélkül elismerte a magyarok közössége és azok utódai számára.²⁹

Grégoire Keösseck természetesen folytatta a levelezést a gyakran változó konstantinápolyi francia követekkel, s rendszeresen beszámolt a Rodostó környékén tapasztalt fontosabb eseményekről. Mint francia konzul nyilvántartásba vette a Rodostóban élő, francia protektorátus alá tartozó külföldieket, akik között nem találtunk egy magyar származású személyt sem... A következő évek jelentései szinte kizárólag a lázadó görög szigetekkel szembeni török katonai fellépések és a háborús készülődés szomorú króni-

et avoit disposé des usufruits cependant lorsque j'ai étois només chef de cette collonie, je me suis déterminai, pour le bien et la prospérité de notre Sainte Religion d'abboner les usufruits en question à la chapelle, que feu le Prince nous avoit laissé, malgré les oppositions que j'ai eu à surmonter à ce sujet de la part de quelques individus de la collonie qui étoient des Calvinistes et des réformés, cependant je me suis réservé la direction et inspection de ses biens fonds, sans permettre que les curés s'en mêlassent." Keösseck konzul 1821. júl. 15-ei levele Viellas konstantinápolyi francia ügyvivőhöz. *Uo.*

27 „Je vois avec douleur que Paris ne prononcera jamais en faveur de mon traitement consulaire, et cependant Mr. l'abbé G. Riguzzo continu de jouir des prérogatifs de la colonie hongroise à Rodosto, et de vivre d'une maniere peu conforme aux devoirs de son etat, ainsi il est temp Monsieur Le Vicomte que son Excellence se deigne prendre en considération nos justes réclamations, et rendre enfin à Cesar ce qui est à Cesar, et à Dieu ce qui est à Dieu, s'est à dire de rendre à la colonie ses prérogatifs et à moi mon Poste." Keösseck konzul 1820. szept. 28-ai levele Marellus vicomte konstantinápolyi francia diplomatához. *Uo.*

28 Traduction d'un commendement emané par la Sublime Porte ottomane adressée au cadis et aux autorités locales de Rodosto, en faveur de la collonie hongroise de Rodosto sous la date de l'année d'Egire 1189 et le 8 de la lune de Mouhareme. *Uo.*, lásd a függelékben.

29 Ez az elv érdekes módon tükröződik Thaly Kálmán visszaemlékezéseiben is, aki a mintegy száz évvel későbbi látogatás alkalmából így emlékezik vissza az ott tapasztalt eseményekre: „Másnap, okt. 8-án jókor reggel lemenvén a kávéházunkba, – görög és örmény földmívelők jelentkeztek, beszélni kívánván velem. [...] Előadták, hogy a várostól délre – Cumbas és Panados felé – a magyaroknak sok jó szántóföldjük és réteik vannak még ; kivált néhány kitűnő szénatermő rét, melyek hajdan a Rákóczi paripáinak termették a szénát. Ezek a földek most gazdátlanul, műveletlenül, parlagon hevernek, s a rétek füve kaszálatlanul vész el, – a mi nagy kár. A törökök nem engedik lekaszálni senkinek; s gyakran megtörtént már, hogy egyik-másik szorgalmas örmény vagy görög gazda beültetett a parlag-földekből egy-egy darabot dohánynyal, gyapottal, gabonával: de a törökök mihelyt észreveszik az ilyet, – tüstént kikergetik őket e földekről; nem szabad ott senkinek termelni, mert azok a magyarok földjei! Ők tehát arra kérnek most engemet, mint a magyar küldöttség fejét, hogy adjam el nekik örök áron, avvagy, ha ezt nem tehetném: adjam ki legalább haszonbérbe a mondott szántóföldet és réteket!” THALY Kálmán, *Rodostó és a bujdosók sírjai: Történelmi kutatások a helyszínen*, Bp., Athenaeum, 1889, 54–55.

káját örökítették meg. Az egészen 1826-ig fennmaradt levelezés alapján számos fontos információt tudhatunk meg az akkoriban még katonai szempontból is kiemelkedő jelentőségű Márvány-tenger partján fekvő kikötőváros mindennapjairól is.³⁰

A konstantinápolyi francia követség levéltárában található újonnan feltárt források tanúsága szerint tehát 1772–1773 körül Tott báró ellátogatott Rodostóba, ahol intézkedett, hogy az utolsó magyar generális, Mikes Kelemen hagyatékáról ne a helyi kádi rendelkezzen. Értelemszerűen ekkor kerülhetett a kezébe az értékes magyar nyelvű kézirat, amely nagy valószínűséggel az ő közvetítésével Franciaországon keresztül jutott el Magyarországra a francia forradalom idején. Tott báró egyébként törökországi útja során bizonyítható módon tudatosan gyűjtötte a magyar vonatkozású értékes kéziratokat. A párizsi Bibliothèque Nationale kéziratátárának ma is igen becses darabja az az eredeti Corvina, amelyet ő vásárolt valamikor az 1770-es évek elején Konstantinápolyban.³¹ Tott báró közbenjárására a Porta új magyar generálist is kinevezett, valamint ez utóbbi hivatalához rendelte a rodostói római katolikus plébánia egyházközségi ügyeit is. Az ebből származó későbbi bonyodalmak – amint ezt Grégoire de Keösseck esetében láttuk – a 19. század elején is nyomon követhetők a konzuli levelezések szövegében. Véleményem szerint az újonnan felfedezett források ismeretében Tott báró szerepe kiemelt jelentőségű lehetett Mikes Kelemen kézíratainak megmentésében. Természetesen a felvetett irodalomtörténeti probléma megoldásához még közelebb vezethetne az említett portai rendelet teljes szövegének, illetve a Mikes Kelemen hagyatékáról esetlegesen felvett jegyzék megtalálása.

Függelék

1. *Index général, ou table chronologique des commandements gardés dans les registres de l'ambassade depuis l'an de l'Hégire 1128 & de J. C. 1716 commencé l'an 1745 par ordre de son Excellence Monseigneur le comte de Castellane (1716–1776)*

N° 1895 Rodosto Commandement à la requisition de M. de Tott pour que le Cady ne se saisisse des effets du General des Hongrois mort à Rodosto. (27.36) – 1772–1773

N° 1896 Rodosto Ordre de la Porte de payer au S. Sakmary Andach nommé Général des Hongrois la même paye dont jouissoit son prédécesseur.

30 Vö. TÓTH Ferenc, *Un agent consulaire franco-hongrois, témoin des événements de la guerre d'indépendance grecque* = Φιλελληνισμός το ενδιαφέρον για την Ελλάδα και τους Έλληνες από το 1821 ως σήμερα: *Filellinismos To endiaferon gia tin Ellada kai tous Ellines apo to 1821 os simera*, éd. Anna MANDYLARA, Giorgos NIKOLAOU, Lambros FLITOURIS, Nikolaos ANASTASOPOULOS, Athen, Herodotos, 2015, 295–316.

31 *Claudius Ptolemaeus: Cosmographia* (Firenze, kb. 1475–1480); BNF, série Ms Lat. 8834 (korábban: Ms Sup. Lat. 871). Leírását lásd *Le cabinet des manuscrits de la Bibliothèque impériale: Étude sur la formation de ce dépôt, comprenant les éléments d'une histoire de la calligraphie, de la miniature, de la reliure et du commerce des livres à Paris avant l'invention de l'imprimerie*, éd. Léopold DELISLE, I, Paris, Imprimerie Impériale, 1868, 298. Vö. CSAPODI Csaba, CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, *Bibliotheca Corviniana: La bibliothèque du roi Mathias Corvin de Hongrie*, Bp., Corvina, 1982, 18–21; Édouard FOURNIER, *L'art de la reliure en France aux derniers siècles*, Paris, J. Gay, 1864, 53–54.

Il faut observer que moyennant cette paye ledit S. Sakmary Andach s'est engagé vis à vis Son Excellence M. le Chevalier de Saint Priest d'avoir un prêtre catholique avec lui à Rodosto auquel il donneroit la table et le logement. (27.37) – 1772–1773

[...]

N° 1909 Rodosto Commandement adressé au Cade au souanier afin de reconnoître le nommé André Sakimar pour chef des Hongrois et le faire jouir de toutes aspres de paye par jour qu'avait son predecesseur en supprimant celles qu'il pouvoit avoir lui exercé (?) auparavant. (Ce commandement a été donné à la requisition personnelle de M. le Baron de Tott) (27:45) – 1773

(Centre des Archives Diplomatiques de Nantes, Ambassade de France à Constantinople, série A, fonds Saint-Priest vol. 266 fol. 109)

2. Traduction d'un commendement emané par la Sublime Porte ottomane adressée au cadis et aux autorités locales de Rodosto, en faveur de la collonie hongroise de Rodosto sous la datte de l'année d'Egire 1189 et le 8 de la lune de Mouhareme

Andros Sakmary ayant présente un memoire a ma Sublime Porte par lequel il expose très humblement, qu'ayant été institué chef de la colonie hongroise etabli sous nos auspices et protection speciale à Rodosto tandis qu'il ne convenoit pas qu'aucun qui que se soit se mettat des biens, des effets, et des possessions de la collonie hongroise. Le soubachi voivode de Rodosto ayant été intentionné de prendre arbitrairement posésion, et de vendre un champ qui étoit resté a collonie de vieux Prince Raggozzi mort au dit Rodosto, il demandait l'emanation d'un ordre sublime au moyen de quoi la colonie puisse rentrer dans ces droits et possessions, vû les registres de notre controleur général, Bach Mohassibé qui sont conservés dans les archives impériales, on y trouva que l'année 1152 il avoit été emané un ordre de la Sublime Porte contenant que les biens, meubles, immeubles et autres de Prince Raggozzi qui demeurait à Rodosto en qualité de notre hôte, et qui y est mort dans cette même ville, ainsi que ceux du defunt fils de dit Prince, avoient éttés nottées et spécifiés par un ecrit et d'une liste qu'il a été fait consistant à une maison, au jardin, une boutique et un champ qui lui appartenaient, et l'on avoit donné une information légale à ma Sublime Porte, et elle avoit ensuite ordonné que ses biens fussent conservés et rendu à la dite collonie, et a ses héritiers et qu'il n'avoit pas été emané a la suite d'autres ordres contraires à celui ci, ainsi mon ordre et ma volonté sublime vient d'emaner que cette affaire soit vu juridiquement, et que le champ en question soit rendu à la dite collonie hongroise de Rodosto.

(Centre des Archives Diplomatiques de Nantes, Ambassade de France à Constantinople, série D, Correspondance avec les Echelles Rodosto Andrinople, Brousse de 1815 à 1825)